

SAMUEL HARINGHOEK.

EEN MAN VAN BETEEKENIS IN BOLSWARD,

in de 17de Eeuw.

SAMUEL HARINGHOEK.

Een man van beteekenis in Bolward in de 17de eeuw.

Wij verplaatsen ons in het midden en de 2de helft der 17de eeuw. Alles tintelt van gloed en leven in Nederland. De tachtigjarige krijg is geëindigd. De handel bloeit, op de scheepstimmerwerven worden tal van binnenlandsche schepen en zeekasteelen gebouwd. Degelijke, prachtige burgerhuizingen, sommige aan paleizen gelijk, verrijzen, openbare gebouwen werden en worden gesticht.

Reeds in het begin der eeuw getuigt een Fransch edelman, de hertog de Rohan, nadat hij eene reis door Europa gemaakt heeft en 't laatst ons land bezocht: „Dat kleine Holland heeft mij zooveel wonderen te zien gegeven als geen enkel land, waar ik op mijn reis geweest ben. Wanneer ik bedenk, dat het slechts een omtrek van 60 mijlen heeft en 29 fraaie steden bezit, waaronder de voornaamste, Dordrecht, Middelburg, Haarlem, Leiden, Delft, Rotterdam en Amsterdam, (men bemerkt uit het Noorden wordt geen enkele genoemd) bij de schoonste steden in de wereld kunnen vergeleken worden, zoo wat haar rijkdommen als bevolking en bouwpracht betreft, en 400 dorpen, dan heb ik van zulk eene grootheid geen begrip. Na Venetië weet ik niets verwonderlijkers dan Amsterdam. Het is ongehoofelijk voor wie het niet gezien heeft, dat een enkele stad bij wijlen 3000 of 4000 schepen laat zien en tweemaal 's jaars vloten ontvangt van 400 of 500 vaartuigen, sommige van Dantzig, komende met koren, andere van

Frankrijk of Spanje met wijn of zout beladen, en een menigte, bovendien uit de Indiën en andere sinds kort ontdekte landen." 1) Had hij het land bereisd in den tijd waarin wij ons verplaatsen, zijne verbazing zou ten top-punt gerezen zijn.

Het is mijn plan evenwel niet den lezer in dit bloeitijdperk van handel en nijverheid rond te leiden, evenmin te wijzen op de staatkunde van dien tijd, op den stijgenden invloed van den lichamelijk zwakken, maar geestelijk zoo sterken Willem III, op de spanning die bestond tusschen Frankrijk, Engeland en Nederland. Maar ik stip dit toch aan, omdat men verwachten zou, dat er te midden van zooveel woeling en drukte op zoo menig gebied, geen tijd en geen lust zou zijn voor, aan de eene zijde strijd op het gebied van het godsdienstig en godgeleerd leven en streven en aan de andere zijde voor een rustig en ernstig inkeeren in zichzelf.

Toch is niets minder waar dan dat men aan de dingen des geestes geen of minder aandacht zou wijden. Denkt maar, om iets te noemen, aan het feit door Kruseman 2) medegedeeld in zijne zoo belangrijke: „Aanteekeningen betreffende den Boekhandel van Noord-Nederland in de 17de en 18de eeuw, bl. 77”: dat Everardus van der Hooght, predikant te Nieuwendam, een college hield, om zoowel vrouwen als mannen te onderwijzen in het latijn en in het hebreuwsch. Een paar boeken die hij schreef: *Janua linguae sanctae* en *Merg der Hebreuwsche Tael-Konsten*, droeg hij op „Aan alle de Messieurs en Joffrouwen die aan het Latijnsch en Hebreuwsch College participeeren.” Als onderwijzer deed hij zulke meesterstukken, gelijk hij zelf vermeldt, dat hij zijn leerlingen in dertig lessen zoo-

1) Van Lennep, Geschiedenis des Vaderlands II, 229.

2) In de „Bijdragen tot de geschiedenis van den Nederlandschen Boekhandel.”

ver bracht, dat zij den bijbel taalkundig konden verklaren, terwijl hij met naam en toenaam een reeks van „Joffrouwen” opnoemt, die na het bijwonen van vrij wat minder lessen in staat bleken, de psalmen in het oorspronkelijke op te zeggen en geheel te begrijpen.”

Denkt voorts aan het tijdperk, dat doorleefd was, aan de ja helaas! onzalige twisten in en door de zoogenaamde Nationale Synode van Dordt van 1618 en 1619 gewekt, maar toch ook aan het zoo schoone standaardwerk, de Statenvertaling des Bijbels, die, al stellen wij nu andere eischen, wat taal en vertaling betreft, een reuzenwerk verdient geheeten te worden, dat door de natie terecht als een kostelijke schat werd en wordt vereerd. Welk eene zuiverheid van taal in eenen tijd dat ons Nederlandsch zoo jammerlijk verbasterd was! Met hoeveel liefde werd deze vrucht van nauwelijks twintigjarigen arbeid door het volk ontvangen, met hoeveel ijver, 't moge dan soms geweest zijn een ijver zonder het rechte verstand, maar toch met hoeveel belangstelling werd zij onderzocht. In heel de volkstaal is hij doorgedrongen en opmerkelijk is het zeker, hoe zelfs in onze dagen niet weinigen, die het boek zelf wellicht nooit ter hand nemen, nochtans in hunne geschriften en redevoeringen de kernachtige gezegden, die bijna spreekwoordelijk zijn geworden, bewust of onbewust aanhalen.

Helaas! die liefde tot en die belangstelling in de dingen van den geest uitte zich vaak in een zeer onverkwikkelijk twistgeschrift. In dit opzicht rust een groote schuld op de voorgangers der gemeenten. 't Was tal van predikanten meer te doen om het leerstelsel van Calvijn, dan om den geest van Christus en ook bij Remonstranten, Lutheranen en Mennisten werd vaak onheilig vuur gebracht op het altaar, waar het liefdevuur alleen moest ontbranden.

In de jaren der eeuw waarin ik u straks binnenleiden zal op dit gebied, was weer een nieuwe strijd ontstaan,

de bekende tusschen de Coccejanen en Voetianen. Ook daarin mengde zich aanstonds de gemeente. In twee hoofdgroepen werd zij verdeeld, maar allengs weer zoo in ondergroepjes gesplitst, dat wij lezen van Utrechtsche, Leidsche, heele, halve, ernstige, heldere, kordate, draaiende, groene, dorre, vrije en stijve Coccejanen; van oude, nieuwe, levende, doode, brakelsche, marckiaansche, lampiaansche Voetianen. 1)

Zeker, terecht klaagde Ds. Amesius, een meer vrijzinnig predikant: „Onze studenten achten zich helaas tot hun bediening volledig toegerust, bijaldien zij slechts de leer vakken hebben gevat, die aan de orde van den dag, het meest worden besproken en betwist. Vandaar dat alleen die plaatsen der H. S. door hen worden nagegaan, die ze bij anderen ter beslissing van een vraagstuk vonden aangehaald. Het steunt alles op verklaringen en verzinsels van menschen. Diep rampzalig, die zulken tot herders verlangt. 2)

Men zou echter ons volk verkeerd beoordeelen, als men meende dat het bij voorkeur zijn welgevallen vond in allerlei haarkloverijen op geestelijk gebied. In menig gezin las men met heiligen ernst in de H. Schrift. De navolging van Christus van Thomas à Kempis werd ook onder Protestanten nog altijd gelezen en evenals de S. zelf, koos menig een het zich tot spreuk: in een hoekske met een boekske. De werken van Teeling en Tauler, Bunyan's „reize naar de Eeuwigheid" werden verslonden. Kruseman haalt aan, dat Hellenbroek's *voorbeeld der Goddelijke waarheden* in 1797 den 24sten druk kreeg, à Brakel's *Redelijke Godsdienst* in 1795 den 20sten, wel een bewijs, hoe zulke boeken aan de godsdienstige behoeften voldeden.

Met preken werd het land overstroomd. Stelt u voor

1) Schotel Maatschappelijk leven bl. 369.

2) Kruseman t. a. p. bl. 149.

dat Smijtegelt niet minder dan 150 predikatiën uitgaf alleen *Over het gekreukte riet* en 80 over *Een woord op zijn tijd*. Dit zal in onze dagen wel ongelooflijk klinken, maar men vergeete niet dat de zondvloed van dag- en weekbladen en tijdschriften nog niet over onze arme hoofden losgebroken was. Hoeveel vellen papier krijgen wij elken dag te doorworstelen, welke bergen tijdschriften liggen elke maand vóór ons en waarlijk ook op godsdienstig gebied geeft één *Kuyper* zijn geloovigen, zooveel geestelijk manna elken dag, dat de vromen, die in hem gelooven geen behoefte hebben zullen aan de dikke boekdeelen, die voor twee eeuwen de voorraadschuren waren voor geestelijke spijs.

't Is waar, er was toen ook andere lectuur. *Floris en Blanchefleur* werden in deze eeuw nog wel 6 malen herdrukt, *Het vroolijk Gezelschap* genoot die eer zevenmaal, *De Amsterdamsche kermisvreugde* tien keer, *Het vermaackelijke vrouwe-tuyntje* vijf keer, wij hadden *de Friesche Lusthof*, *het Leydsche Sijze*, enz. enz., zooals Kruseman verhaalt en al waren onze voorvaderen en moeders en dochters, ook de godvreezenden, niet afkeerig van dergelijke mopjes, gelijk Vader Cats overal als huisboek werd gevonden, toch voldeed dit alles niet aan de meer degelijke behoeften van den in den grond der zaak vromen zin van ons voorgeslacht.

Ik had echter niet gedacht dat ook in dit opzicht Bolsward zulk een belangrijk en belangwekkend aandeel heeft gehad in het verspreiden van werkelijk gezonde stichtelijke lectuur in deze eeuw, als mij in de laatste maanden gebleken is, dat is geschied.

Terwijl ik bezig ben in het archief onzer stad een onderzoek in te stellen naar het maatschappelijk en huiselijk leven onzer burgerij in de 17de eeuw, kwam de naam van *Samuel Haringhouk* mij onder de aandacht. Het is bekend dat hij een boekdrukker en boekverkooper te dier stede is

geweest. *Dr. G. D. J. Schotel* maakt in *van der Aa's* woordenboek melding van hem, grootendeels met de woorden van *J. Hiddes Halbertsma* in zijn *Hulde aan Gybert Japiks*, 2e stuk bl. 381 en 382. 1) Schotel heeft dus waarschijnlijk niet meer van hem geweten dan 't geen hij aan Halbertsma ontleent. Van dezen weten wij dat hij Engelsche predika-tiën heeft gedrukt en uitgegeven, die voor het grootste deel ook door hem zelve vertaald werden. Voorts dat hij gewoond heeft op de Appelmarkt bij de zuupost No. 120, waar de Bijbel uithing. Het blijkt dat Halbertsma voornamelijk doelt op de uitgave van *Gysbert Japiks' Friesche Rymlerye*, die hij ten zeerste roemt, terwijl hij zegt dat Haringhouk zich noemt: „Boeckdruwcker ynne Wierheyt, 2) want overigens geeft hij steeds werken uit in het Hollandsch en zijn *gewone* manier van schrijven is: „boek-drucker in de waarheyt”.

Nog vernemen wij van hem dat Haringhouk „volgens de overlevering een Engelschman van geboorte moet geweest zijn”, dat hij een groot vriend was van Gysbert Japix, met wien hij in den herfst „een beesje” slachtte, dat hij gehuwd is geweest met Lamcke Siersma en dat „dit geslacht thans geheel uitgestorven is.”

Dit een en ander prikkelde mij om meer van Haringhouk te weten, kon het zijn van zijn persoon, maar vooral van zijne omgeving en van zijn werk.

Allereerst moet ik de opmerking maken, dat Halbertsma op zeer verklaarbare wijze de dwaling heeft verkondigd, dat onze Samuel Haringhouk in 1656 is gehuwd met

1) Uitgegeven ten voordeele der Maatschappij van Woldadigheid door de Commissie met de oprichting van een gedenkstuk voor Gysbert Japiks belast geweest. Dit „gedenkstuk” is het wit marmeren borstbeeld, geplaatst in de St. Martini-kerk te Bolsward, onthuld den 7de Juli 1823.

De „Hulde” is uitgegeven bij H. C. Schetsberg te Leeuwarden.

2) 1668.

Lamcke Siersma. Zulk een huwelijk toch heeft werkelijk plaats gehad, maar 't was de gelijknamige zoon, ook boekverkooper, in plaats van den vader. De naam heeft Halbertsma misleid en daardoor is eene tweede fout ingeslopen als zou *Matthaeus* de latere predikant van Beetgum, de zoon zijn van Samuel Haringhouk en Lamcke Siersma. Deze *Matthaeus* was werkelijk de zoon van *onzen* Haringhouk gelijk uit het doopboek blijkt. En ten slotte is het geslacht volstrekt niet geheel uitgestorven, al is de naam verdwenen, want een zijner nazaten, de heer D. Bartstra, oud-hoofdonderwijzer, thans te Bolsward woonachtig, had om persoonlijke redenen er belang bij de geslachtslijst zijner voorouders zoo nauwkeurig mogelijk na te sporen en door dit onderzoek is gebleken, dat hij een afstammeling is uit de vrouwelijke linie en wel van Jeltje Haringhouk, kleindochter van onzen Samuel en Foppe Goslix. Dit onderzoek heb ik met ernst nagegaan en ik ben verzekerd dat er niets op af te dingen is. Het geslacht leeft dus, al ware het alleen uit dezen tak van den stamboom wel degelijk voort, want onze Bartstra behoort tot een geslacht dat zich voortplant in plaats van uit te sterven.

Zijna nakroost is dus bekend, doch nu zijn voorgeslacht.

Ja, dan staat hij voor ons als een Melchizedek, zonder vader en zonder moeder. Alle mijne nasporingen zijn vruchteloos geweest, nergens heb ik iets kunnen vinden, niemand heeft mij eenig licht omtrent zijne ouders kunnen doen opgaan. 1) Hij moet na 1639 zich in Bolsward ge-

1) Voor eenigen tijd hoopte ik tot eenige zekerheid te zullen komen. Dr. T. J. de Boer, de bibliothecaris van het Friesch Genootschap had de vriendelijkheid mij mede te deelen, dat in het jaar 1884 te Lymington verscheen: *The Mariage, Baptismal and Burial Registers, 1571 to 1874, and Monumental Inscriptions, of the Dutch Reformed Church, Austin Friars, London. With a short account of the Strangers and their Churches.* Edited by William John Charles Moens. Daaruit haalt hij aan dat 20 Jan. 1601 huwden *Daniel van Haringkoek* van Sandwyts (Sandwich) met

vestigd hebben, toen reeds gehuwd zijn geweest, met eene vrouw, die wij evenmin kennen, maar wier voornaam wel *Hesther* zal geweest zijn, want deze naam komt aanstonds en dikwerf onder de vrouwelijke afstammelingen voor en hij is toen zeker reeds in het bezit geweest van zijn straks genoenden zoon Samuel, want deze is de eenige zijner kinderen die niet voorkomt in de doopboeken en die zijn sints 1639 zonder gapingen aanwezig. Toch moet hij spoedig na 1640 zich te dier stede hebben gevestigd, want reeds in 1648 woont hij als boekverkooper en drukker op de „grootte Dijl-Acker” en geeft een werk uit dat bewijst, gelijk ik straks aantoonen zal, hoe hij op de hoogte is van zijn vak en in de provincie met geleerden en kunstenaars bekend.

Op de vraag waarom hij juist *Bolsward* tot zijn woon- en werkplaats gekozen heeft is geen beslist antwoord te geven.

Gelijk ik elders aangetoond heb, 1) was in de 17de

Elisabeth Godtschalk van Londen en dat negen kinderen, uit dat huwelijk geboren, in de doopboeken staan opgeteekend. De naam wordt, zooals toen en later dikwerf plaats had verschillend opgegeven: *Haringkhouck*, *Haringhoeck* enz., maar het is, dunkt mij, aan geen twijfel onderhevig, of wij treffen hier denzelfden geslachtsnaam aan, als dien onzen *Haringhouk* droeg. Ik hoopte, nu ik op het spoor was van het geslacht, ook nog iets van onzen Samuel en diens ouders te vinden en ik wendde mij tot mijn ambtgenoot, den heer A. D. Adama van Scheltema, predikant bij de Hollandsche gemeente te Londen. Mijn brief reisde naar Lymington, waar Ds. Scheltema juist eenigen tijd doorbracht bij den heer Moens, den uitgever van bovengenoemd werk. Deze heeft afschriften van alle registers der Hollandsche gemeente te Londen; samen hebben zij deze nagepluisd, nergens is een spoor van Samuël of zijne ouders te vinden. Ik blijf dus omtrent zijne afkomst in dezelfde onzekerheid verkeerden, maar als er verwantschap bestaan heeft tusschen hem en de tijdelijk (want in de sterfteregisters komen de namen niet voor) in Engeland wonende naamgenoten, dan kan *Daniel* zijn oom geweest zijn en diens zoon *Pieter Petrus* in 1661 diaken, in 1673 onderling, zal hem waarschijnlijk de Engelsche werken verschaft hebben, die hij vertaalde of liet vertalen en die hij drukte.

1) Zie: *Bolsward's Kunst- en Kunstgeschiedenis*. Sneek H. Pijtersen Fz. 1888, bl. 68.

eeuw Bolsward de trek- en verzamelplaats van vele vreemdelingen. Al werd, zonderling genoeg, *Gysbert Jacobs* er stellig niet genoeg gewaardeerd, daar was toch opgewekt leven op menig gebied. Het voor eenigen tijd nieuw gebouwde stadhuis, waarvoor gelijk nu gebleken is, de kunstwerken door Bolswarder werklieden geleverd zijn, bewijst dit, wat het handwerk betreft. *Sibrandus Siccama*, de Stadssecretaris, was de eerste uitgever der oude Friese wetten. Van „*Johannes Knijf*, onlangs Mede-Lid ter Vergadering der H. Moogende Heeren de *Algemeene Staeten* der Vereenigde Nederlanden, wegens de Heerlijkheid Frieslandt, tegenwoordig Burgemeester der stad Bolsward”, schrijft Haringhouk, — in de opdracht van een werk: „dat U. A. onder veelvuldige buytenlandse Taelen, *d' Engelsche* insonderheid kundig zijt”, en spreekt hij later nog van diens „ongemeene Letterlust.” Door predikanten in den omtrek der stad en in de Provincie werd veel studie vooral ook van het Engelsch gemaakt. Zoo zijn voor hem aan het werk geweest en wellicht door hem daartoe opgewekt: *Petrus Theodori*, Predikant op 't Nieuw-Landt, *Theodorus Paludanus*, Dienaer des Woords tot Pingjum en Surig 1659, *Nollius Hajonides*, Bedienaer des H. Evangelii tot Belkum later te Embden, *Regnerus Reen*, Bedienaer des Godlijken Woords tot Franeker. Misschien had hij van dit een en ander bij geruchte en onderzoek kennis gekregen, toen hij besloten had zich in Friesland en wel te Bolsward te vestigen. In elk geval, hij bewoog zich te midden van een kring van zeer ontwikkelde mannen, wier degelijke opleiding voor velen in onze dagen, tot een misschien wel beschamend voorbeeld kan strekken.

Hij zelf is voorzeker een man geweest met groote gaven van verstand en hart, die eene werkzaamheid openbaarde en eene werkkraft, welke Paludanus met recht deed schrijven van den „onvermoeiden Haringhouk.”

Het was zeer juist gezien van den Voorzitter van het Friesch Genootschap Mr. W. B. S. Boeles, dat hij, als bibliothecaris, met zijne bekende scherpzinnigheid het belang heeft beseft, om de werken bij Haringhouk gedrukt, op te sporen en voor de bibliotheek van het Friesch Genootschap te verzamelen, en ik ben zeer dankbaar dat ze mij een tijdlang ten gebruike zijn afgestaan.

Met ernst ben ik gaan zoeken of ik hier of daar ook nog een en ander kon ontdekken. Met belangstelling greep ik naar het reeds genoemde werk van Kruseman. In eene geschiedenis van den boekhandel van Noord-Nederland, hoopte ik over Haringhouk en zijne uitgaven iets te vinden. Ik werd teleurgesteld. Zelfs de naam komt er niet in voor, ja, onder al de titels die op de bl. 259—269 voorkomen van stichtelijke werken uit de 17de eeuw, staat niet één vermeld, door Haringhouk in het licht gegeven. En met beminnelijke eenvoudigheid schrijft mij de zoo kundige schrijver: „Hoe wenschte ik dat ik U omtrent Samuel Haringhouk meer licht kon geven.” Op de „Naamlijst” van Boekdruckers en Boekhandelaars van Dr. Ledebor, gevonden onder de nagelaten papieren van Fred. Muller, staat voor de jaren 1650—1674 een —, ten teeken, dat voor die ruim 20 jaren geen boekdrukker of boekverkooper te Bolsward bij hem bekend was. 1)

In het magazijn van *Frederik Muller en Co.*, was nog een exemplaar van Seb. Franck's Wereld-Spiegel, thans ook door het Friesch Genootschap aangekocht, maar bij *M. Lobo*, *Writers* e. a. heb ik niets kunnen vinden. *Fischer* in Utrecht heeft in zijn *Catalogus 4 Deelen* van de „Uytgelese Engelsche Boet-Predikatiën”, maar deze zijn dezelfde als die het Genootschap reeds bezit. Doch er bleek uit, bij vergelijking, dat de laatste deelen, waarvan het

1) Zie Kruseman, bl. 497.

Genootschap de uitgave heeft van 1668, in 1672 nog eens zijn herdrukt. In de *Provinciale Bibliotheek van Friesland* zijn vijf werken voorhanden en wel: „De Ruyter op het Faelpaerd”, de „Uitgelesene Engelsche Boet-Predikatiën”, „Gysberts Japiks, Friesche Rymlyerye”, de „Konst van Goddelike Vernoeving, door Thomas Watson” en „Th. Thaylor, Christi overwinninge over de draeck.”

Is misschien Haringhouk een onbeteekenend boekdrukker en boekhandelaar geweest? Heeft zijn letterkundige arbeid weinig of geen waarde?

Ik aarzel niet op deze vragen beslist ontkennend te antwoorden.

Met overleg en wijsheid heeft hij zich een pad afgebakend dat hij wilde bewandelen.

Allereerst heeft hij begrepen dat hij voor goed materiëel en voor goede werkkrachten moest zorgen en ieder die nu na omstreeks 240 jaren het werk beziet dat hij op zijne voor dien tijd zekerlijk zeer goede persen liet drukken, die let op het papier dat hij gebruikte, op den inkt waarmee hij drukte, op de scherpte waarmee de letters afgedrukt zijn, op de letters zelve hetzij het Hollandsche, cursieve of gothische zijn, die vooral opmerkt hoe nauwkeurig alles is nagezien, zoodat drukfouten tot de zeldzaamheden behooren, moet bekennen dat wij hier te doen hebben met drukwerk, dat grooten lof verdient en de vergelijking kan doorstaan met het beste wat op de persen van Plantyn te Antwerpen en andere beroemde drukkers in ons vaderland werd geleverd.

Veel titelplaten leverde hij niet, doch wat hij leverde was zeer goede kopergravure.

Zoo staat in 't eerste werk, dat zoover wij weten zijne pers verliet en wel in 1648, een keurig uitgevoerd portret van den Schrijver *Fokko Johannes*, volgens een bijschrift de vader van Prof. *Joh. Phocilides Holwarda*, gegraveerd door *S. Salverij*.

Een tweede, uitnemend gegraveerd portret van *Thomas Taylor*, over wien later, staat voor een werk in 1656 uitgegeven.

In zijn: „Werelt-Spiegel door Sebast. Frank”, anno 1649 door hem uitgegeven staat eene kopergravure, waarop in het midden de wereldbol, links en rechts twee vrouwenbeelden: *Historia* en *Memoria* en aan de vier hoeken zinnebeeldige voorstellingen uit de vier werelddeelen, *Europa*, *Asia*, *Africa* en *America*.

In 1660 geeft hij vóór het 1e en 2e Deel zijner „Uitgeleesen Engelsche Boetpredikatiën voor 't Parlement van Engellant gedaen”, eene plaat die bij uitnemendheid prachtig is. Zij stelt voor het middenschip eener gothieke kerk, waar op een eenvoudigen kansel een prediker staat te spreken tot een talrijk gehoor. Het gebouw zelf met zijn zijbeuken, zijn gewelven, zijn licht en perspectief is uitmuntend, evenals de figuren tot in de bijzonderheden van houding, kleeding en gelaatstrekken.

In het laatste werk, mij bekend, dat bij hem uitgegeven is, nam. in 1671, getiteld: „De Koning aan syn tafel” staat nog een titelplaat, voorstellende, nu op ééne plaat, het bovengedeelte van de zooeven besproken gothieke kerk en het benedengedeelte: *Jezus* aan het avondmaal. Het oogenblik is gekozen, dat de leerlingen vragen: „ben ik het Heer?” en *Judas* met een gevulden geldbuidel den disch verlaat. De uitvoering is goed, maar niet zoo schoon, als die op de andere plaat. Men krijgt den indruk, alsof op de wat afgesleten koperplaat het benedengedeelte is weggemaakt en vervangen door de voorstelling van het avondmaal. Deze laatste is veel scherper en donkerder van tint.

De graveurs van de laatste drie platen zijn niet bekend. Misschien is hij spoedig na 1671 gestorven. Althans het was volstrekt zijn voornemen niet, om zijn werk te eindigen, zijn levenstaak als afgedaan te beschouwen. In zijn:

„Aan den lezer” toch van dit laatste werk schrijft hij: „dat hij bidt van den Heere, ten eynde het pand ons toevertrouwd gezegende woeker en winst doe, aangewackert te worden, om te vrymoediger en vaerdiger aen 't licht te brengen de lang verwachte THEOLOGIA PRACTICA, off *Onderwijsingen in de oeffeningh der Godgeleerdheyd*, deur den vermaerden Godgeleerden Heer SIMON OMIUS: welckers Eerste deel wy binnen weynige weeken, deur Gods genade, hoopen uyt te geeven, en de overige, die alle volgeschreven zijn, van jaer tot jaer, ten eynde toe, te laten volgen.”

Van dat groote plan schijnt intusschen niets gekomen te zijn, althans ik heb zelfs het eerste deel, dat blijkbaar gereed was voor de pers nergens kunnen ontdekken. Intusschen blijkt uit dit zijn voornemen, hoe hij onophoudelijk bezig was en dat zijne uitgaven eene welwillende ontvangst genoten.

In het begin koos hij zich een houtsneevignet van zinnebeeldige voorstelling met een randschrift er om heen, de aangenomen handelsspreuk van den drukker en uitgever. 't Is een landschap met eene kerk, doelende blijkbaar op de godsdienstige richting die hij aan zijn arbeid wilde geven, een berg op den achtergrond, de berg der heiligheid, dien wij bestijgen moeten. Het randschrift luidt: „Integritas assecla invidiae” en als verklaring staat in 't midden een weelderige boom, een soort van palmboom, waarop slangen hun vergif spuwen en waar omheen padden kruipen. De opgerichte boom, de oprechtheid, verzeld van den tijd.

Slechts voor de eerste uitgaven plaatst hij dit zinrijk vignet, later heeft hij telkens verschillende houtsneevignetten, een paar trekkebekkende duifjes, een gevleugeld Engelenkopje enz., die geen kunstwaarde bezitten en geen bepaalde zinnebeeldige beteekenis hebben.

Aan de titels der bij hem verschijnende werken besteedde hij veel zorg. Het gewicht van wat wij „réclame” noemen,

begrepen de mannen dier dagen evengoed, als het nu wordt ingezien. „Niet buytenspoorigh, heeft eertijds eender geseght, zoo schrijft hij 1), dat DE NAAM van een BOEK sekere aentockelende bevalligheyd heeft ons tot het leesen van diens inhoud belust te maecken Dit bewoog ons op het voorhoofd deser vertaalde *Avondmaels Predicatie* te stellen den KONING AEN SYN TAEFEL, ten eynde, dat, op des selfs gesichte, de Christelijke Yveraars moghten ontsteeken werden tot nauwer navorsschingh van dese verhandelde stoffen, de gantsch gewichtigh en van groot belangh is.

Zoo gaf hij een werkje uit, dat heet: „KLEYN KUDDE TROOST” en dan weer luidt het: „CHRISTI STRIDT ENDE OVERWINNINGE ofte DE LEEUWE UYT DEN STAMME *Judah*, *verwinnende den briesschenden Leeuwe in sijne drie helsche en vierighe Tentatie*.”

Toen Haringhouk zich te Bolsward als vreemdeling vestigde is hij begonnen in 1648 een *Hollandsch* werk ter perse te leggen, de „*Proef-Praedicatie ofte Voorbereydinge tot het H. Avontmael des Heeren, voorgesteld in XXX Praedicatie door Fokko Johannes oude Bedienaer des godlijcken woorts, binnen Franeker*.” Daarin komt nog geen woord voor van zijne hand. De in die dagen gewone Eere-verzen, waarin meestal de Schrijver en zijn werk verheerlijkt worden zijn gedicht, zoover het poëzij kan heeten, door *C. Schotanus* S. S. Theol. Prof. en *Hayo Johannes Walckens*, *Ecclesiastes*, beide van Franeker. 2)

Het volgend jaar begint hij reeds zijne Engelsche predikers te laten optreden. De eerste is *Thomas Thaylor*, Doctor der H. Theologie en Prediker tot *Reeding* in 't Graafschap *Barck* en namaals tot *London*. Als vertaler

1) Zie: „*Aan den Christlievenden Leeser*” in zijn: *Koning aen syn Tafel*.

2) In 1649 verscheen het reeds genoemde werk van Sebastiaan Franck, verbeterd en vermeerderd door Joh. Phoeylides Holwarda, der *Philosophie Professor* binnen Franeker”.

treedt op *Petrus Theodori* Predikant op 't *Nieuw-Landt*.

Helaas! het heeft „Godt behaagt Theodori te nemen in zijn eeuwighyt, eer dat hy het vernoegen van de vruchten syner moeite heeft konnen genieten, ende verdere toezicht nemen op zijn begonnen en byna geyndicht werck”, zoo meldt ons zekere B. L. S. aan 't eind eener voorrede van 7½ bl.

Na eene „opweckinge” op rijm van Ds. Walckens treedt Haringhouk hier voor 't eerst op als dichter. En 't is alsof hij breken wilde met de gewoonte dier dagen, die de beteekenis van 't geen men schreef vooral scheen te zoeken in de lengte en breedte. Althans Ds. Walckens had voor zijne „opmerkinge” bijna twee bladzijden noodig, Haringhouck had aan twaalf regels genoeg. Zij luiden aldus :

Het tonghen menghel-moes, dat Babels bouw ontbouwde,
En steen voor kalek, en kalck voor steen ten steyger stouwde
Omschouw'de *Thaylors* leer’;

Doch *Petri* tael-bericht verdreef dien nevel weer
Voor Ne'erland; toen hy 't werck self Neerlandsch dede worden,
Gedreven door den Geest, die ziel en lichaem porden,
Tot nut van Christi schaer.

God geev' het overvloedt van heylige vruchten baer.
Soo moet 's Geruchts-Basuyne des *Thaylors* God-weet melden;
Soo moet een staelen lof des *Petri* vlijt vergelden.

Soo moet het suyver saedt,
In heyl ghesegent zijn soo langh de Werelt staet.

Straks zal ik u nog eene betere proeve geven, hoe hij de gave bezat, om ook in gebonden stijl, in zeer weinige woorden zeer veel saam te vatten.

Dat hij geen vriend is van de woordenrijkheid der meeste schrijvers van zijn tijd, blijkt ook uit de korte opdracht, waarmede hij in 1656 zijne „Eerstelingen”, een nieuw werk

van Dr. Thaylor, versierd met het bovenvermeld portret, door hem vertaald, „opdraagt aan de toenmalige predikanten van Bolswart: *Henricus Daventraeus* en *Everhardus Bornaeus*. Ook de „Voor-reden” is betrekkelijk kort en doet ons een blik slaan in zijn vroom en nederig gemoed. Het werk is een vrucht van zijne „ledige uyren” en hij hoopt op een „beter gevolg van deze beginselen.” Het is een boekdeel van ongeveer 650 bladzijden, en met recht schrijft *W. Eekhoff* 1) dat hier reeds blijkt: „dat hij de Nederlandsche taal en stijl goed meester was”, en is op dit werk reeds van toepassing wat *Halbertsma*, vooral met 't oog op zijne latere werken, getuigt van „de meesterlijke proeven, welke hij van Haringhouk's stijl gezien heeft en de geleerdheid, welke hij in zijne vertalingen ten toon spreidt.”

Waarlijk Haringhouk is gelukkiger geweest, met zijne „Eerstelingen”, dan Gijsbert Jakobs, die hier ook zijne eerstelingen geeft van een vers in 't Nederlandsch, gelijk hij er later verscheidene geschreven heeft in de werken van den vreemdeling, die toen reeds blijkbaar zijn vriend geworden was. 2) Niet ten onrechte roept *Eekhoff* uit: „Welk een verschil bij zijne zoetvloeiende Friesehe verzen! Hoe stijf, gewrongen en gekunsteld zijn deze regels en die verzen, zoodat men ze niet ten einde kan lezen en nog minder den zin en de bedoeling kan vatten.”

Veel gelukkiger is onze *Jakobs* in de coupletten van een gedicht, dat hij plaatst voor een klein werkje, dat te Leeuwarden en te Bolsward verscheen in 1659, 3) maar te Bolsward gedrukt is bij Haringhouk. Het is getiteld: „Konst van Goddelike Vernoevinge, in 't Engelsch beschre-

1) Op een nieuw ingeplakt schutblad.

2) Elders in „*Klloo's Kraam*” geeft Gysbert Jacobs meer verzen in 't Hollandsch, zie *Halbertsma*, *Hulde II*, 130 vv.

3) Tot Leeuwarden voor Lambertus Dronriip en Thomas Luiertsma en tot Bolsward bij Samuel Haringhouk.

ven door *Thomas Watson*, M. A. Lid van Emanuels Genootschap te *Kambridg*, en Predikant van *Stepheus Walbrook* te Londen: vertaalt door *Theodorus Paludanus*, Dienaar des Woords tot *Pingjum* en *Surig*.

't Is een kostelijk werkje en zou haast een nieuwe uitgaaf verdienen in onze dagen. 't Is geestig geschreven en goed vertaald. „De Onderdaan”, zoo schrijft Watson, „beklaagt zijn onderworpenheid, swarigheden, tollën en schattingen, de knecht acht dienstbaarheid elende en haakt na vriheid en eigen staat, de daglooner vind stoffe van weklage wegens sijn beswete de stroffe leden en na gedane arbeid gering aandeel en hard rustleger te huis.” Heel de wereld is ontevreden, er is geen tijd geweest, die zoo veel reden van klagen gaf, zoo vernemen wij — en dat let wel, in die dagen van zegepraal en weelde.

Jacobs maakt zich dan ook ernstig boos op al die :

Onvernoegers, Strandploegers,
Vreckewroegers, Self-sins ach!
Spinn'-kops van zielwerrend' ragh,
Eyge opla'ende quellast Swoegers,
Beulen van herts vreugd en vree,
Blaesbalgs in Uw' dormsuchtzee.

Knorremorres, Inborst-pestën,
Kreawwers, Knibb'lers, Bang-bewust',
Herssen pijnders, Staeg ontrust'.

Het volgende werk, dat bij hem verscheen Anno 1660, is: „Israëls Gebedt in Tijd van benaudtheyd ende Gods genadig Antwoord op hetselfde, ofte een verklaering van het 14 Capittel des Propheet's Hoseae.” 1)

1) Haringhouk deelt in zijn: „Tot den Lezer” mede, dat hij van „denselfden Schrijver nog ter hand genomen heeft, Syne DRIE TRACTAETEN,

Dit werkje, in klein 8°. 433 bl. groot, is merkwaardig om de betrekking welke de Schrijver bekleedt. *Eduard Reynolds* nam. is: „tegenwoordig Hofprediker van Karel de Twede, Koning van Groot Brittangjen” enz. en dat in 1660, dus in het jaar dat de Koning na den 26sten Mei te Dover geland te zijn, den 29sten dier maand onder luid gejubel des volks te Londen zijn intocht hield. Toen was Reynolds Hofprediker en *Reynolds* heeft een deel dezer predikatiën, zoo schrijft *Haringhouk*, voor de *Rijksvergadering* gehouden. Hij behoorde dus tot de richting van Cromwell, de streng-puriteinsche, die der Independenten, welke de ernstige predikatiën hield voor het Parlement, tijdens Cromwell's republiek. Gelijk wij weten was Karel een tijdlang in ons land geweest, bij zijn Oom den Prins van Oranje. Is het daaraan misschien toe te schrijven, dat hij een hofprediker aanstelde, terstond na zijne terugkomst in Engeland en dat hij uit staatkunde om de nu gevallen partij aanvaardelijk te zijnen gunste te stemmen, een man van hare richting koos? Lang heeft het hofpredikschap niet geduurd, want niet alleen dat de Episcopaaalsche partij spoedig weer haar gezag herkreeg, maar de geestige, weelderige, verkwistende Vorst, die later zelfs tot de Roomsch-Katholieke Kerk overging, zal wel nooit heel veel opgehad hebben met de ernstige boetpredikatiën over Hosea 14.

Het verschijnen der vertaling van dit werkje zoo spoedig na Karel's troonsbestijging, bewijst zeker dat *Haringhouk* goed op de hoogte is van 't geen er op dit gebied in Engeland geschiedt, en als ik u meedeel dat in datzelfde jaar het 1e Deel verschijnt van de „*Uytgelesene Engelsche Boet-*

van *Schepsels ydelheid, zonden, zondelijckheyd*, en het *Leven Christi*.” Of deze in het licht verschenen zijn is mij niet bekend, maar het is niet waarschijnlijk, omdat in de volgende jaren zooveel andere boekdeelen in het licht zijn verschenen en ik van het bestaan van deze nergens eenig spoor ontdekken kan.

predikatiën” voor het *Eerw. Parlement van Engelland gedaen*, een deel in kl. 4°. 421 bl. groot, ook door *Haringhouk* vertaald, dan blijkt daaruit, dat het hem ernst is, als hij elders schrijft 1) „dat het niet raedsaem is onzen Drukpers te laten roesten”, en als wij voorts uit zijne „Voorreden” vernemen, „dat deze predikatiën sodanig by velen zijn onthaald geweest, dat Deze voor de tweede mael gedrukt zijn”, en dus de 1^e druk reeds uitverkocht is, dan ligt de gevolgtrekking voor de hand dat *Haringhouk* eene verbaazende werkkraacht openbaarde en dat het publiek deze boeken met groote belangstelling ontving.

Het is een belangrijk verschijnsel, dat werken als deze predikatiën, 4 deelen met ruim 1600 bladzijden, gedrukt en herdrukt werden en dat terwijl er tusschen door nog steeds andere werken *Haringhouk*’s nimmer rustende pers verlieten als de „*Ruyter op het Faelpaerd, dertig uitgeleesene Lyckpredikatiën*”, ook weer door *Haringhouk* vertaald en gedrukt in 1662. Hiervan verscheen weliswaar alleen het 1^e deel, maar dit bevat toch weer het respectabele cijfer van 742 bl. in kl. 4°. Voorts nog het reeds vroeger genoemde: „*Kleyn Kudde-Troost, deur Wilhelmus Schotanus Rinckema, in leven Bedienaer des H. Euangeliums in de Gemeynte Jesu Christi tot Amsterdam*, dat in 1668 verscheen.

Het feit dat in eene tusschenruimte van ruim 20 jaren zóóveel van de Engelsche letterkunde op godsdienstig gebied in ons land verschenen is, verdient opgeteekend te worden. Vooral omdat althans op deze werken nog nooit, zoover mij bekend is, de aandacht is gevestigd. Toch verdienen zij het in hooge mate, want er blijkt uit, dat er onder het groote publiek velen gevonden werden, die warsch waren van het Godgeleerd gekibbel, dat eene menigte vlugschriften het licht deed zien, maar aan de wezenlijke

1) In zijn „Voorwoord voor het 4e deel van dit werk.

behoefden der vromen niet voldeed. Er kan geen sprake van zijn, dat we hier te doen hebben met een plaatselijk verschijnsel. Buiten Bolsward niet slechts, ook buiten Friesland moeten deze werken lezers hebben gevonden, want anders is het onverklaarbaar, hoe zoovele werken, in zoovele drukken voortdurend in het licht konden verschijnen en daarom is het des te bevreedender dat zij zoo zeldzaam zijn geworden en zelfs de naam van *Samuel Haringhouk*, slechts aan eenige navorschers bekend is.

Waarlijk hij verdient in eere hersteld te worden, ook omdat hij doordrongen is van het besef dat men „onze moedertael” niet met „vremde en vergesochte bastaertwoorden mag beswalken.” In tegenstelling met zoovele schrijvers van zijn tijd, is zijn taal gekuischt en geeft hij den indruk van school gegaan te hebben bij mannen als Hooft, Huygens, Vondel e. a.

Dit van zijn proza en dichter heeft hij nooit beweerd te zijn en ook wellicht niet begeerd, maar in tegenstelling met het breedsprakige en gezwollene van de verzen die we in deze werken aantreffen, maakt hij eene loffelijke uitzondering.

Vergun mij ééne aanhaling, waarin hij den inhoud van 12 preeken in 24 regels teruggeeft, dus voor elke preek twee regels.

- I. Ik dien voor Tucht-school by de *Groten*;
Ik dring tot *Boet* en waer *Berouw*.
- II. Ik poog het *Ydel* uyt te stoten,
Dat graeg in 't *Hert vernachten* souw.
- III. Ik *zing verheugd* de *Lof* des *Heeren*;
Ik roem de *kracht* des groten Gods.
- IV. Ik zoek het *onderscheid* te leeren,
Van *JACOBS* en *ESAU Rotz*.
- V. Ik toon de *Naektheid* aller *dingen*

- Voor 't oog van Hem die alles siet.
- VI. Een *Glimp* zijn's *Heerlikheids* te dringen
In 't donker hert versuym ik niet.
- VII. Ik wijs' een *voorbeeld* aen de *Riken*
Van *ware dankbaarheid* en deugd.
- VIII. Ik doe, deur *ISRAELS* tranen, bliken,
In *BABEL*, *ZIONS* *ongeneugd*.
- IX. Ik dreig de *wortel* deur te *kerven*,
Indien de *Boom* is sonder vrucht.
- X. Ik preek dat elk *sal recht* *verwerven*
Die rustloos tot den *Rechter* *sucht*;
- XI. Dat alles sal zijn *Deel* ontfangen,
Na *Doed*, voor *Christi Rechterstoel*;
- XII. En die zijn *Boete* wil verlangen
Moet vallen in *Gods toornepoel*.

Twee malen is Haringhouk afgeweken van den gewonen weg dien hij bewandelde. Eens misschien uit galanterie, als ik dit Fransche woord gebruiken mag, omdat er sprake is van een Fransch werk, toen Catharina van Mellinga hem de vertaling aanbod van: *Faramond of Historie van Frankrijk*, een werk waarvan 2 Deelen bij hem zijn uitgegeven. „De overige die zij in 't korte zou laten volgen” zijn denkelijk niet verschenen, althans er zijn geene uitgaven van bekend. Het is te begrijpen, dat Haringhouk, al zal deze historische roman of deze romantische historie van den Mythischen stamvader van het Merovingische huis, wel waarschijnlijk niet in overeenstemming zijn geweest met zijn vromen zin en zijn wetenschappelijke richting, nochtans deze uitgave niet heeft willen weigeren. De opdracht was vooreerst aan haren „beminden vader” *Theodorus Scheltinga*, Raedt Ordinaris in den Hove van Frieslandt, een man dien Haringhouk hoogachtte en aan wien hij, met *Jetso van Sminia* ook reeds het 4^e deel zijner

„Engelsche Boet-Predikatie” had opgedragen. En dan zal het hem wel bekoord hebben dat deze vrouw in die voordracht blijken gaf van eene algemeene ontwikkeling op het gebied der geschiedenis. In elk geval hij heeft ook aan deze uitgave bijzondere zorg besteed, zij is op zeer helder papier gedrukt en met twee aardige, hoewel niet bijzonder verdienstelijk uitgevoerde titelplaten versierd.

Catharina van Mellinga schrijft haar „Opdracht” uit Bolsward „den VII van Herfst-maent 1669”. Zij is gehuwd geweest met Dr. Fredericus van Alema en de moeder geworden van een talrijk kroost.

De tweede afwijking waarmede ik mijne mededeelingen omtrent Samuel Haringhouk ga besluiten, bestond in de uitgave van een Friesch werk en wel van: *Gysbert Japix*, FRIESCHE Rymlyrye; yn trye delen forschæet.

Deze uitgave doet zijn hart en zijne taalkennis evenzeer eer aan. Twee jaren na den dood zijns vriends verscheen zij. „De bedenking”, zoo schrijft Halbertsma, 1) „dat de dichter overleden en zijn werk een verlaten weeskind was, waarvoor noch hij, noch vrouw, noch zoon meer zorgen kon; het hachelijke van den uitslag dezer onderneming, die zonder voorbeeld was; inzonderheid (en als ten spijt van het ongewone der correctie) de critische waarde van dezen druk, met wien geen der nadrukken zich eenigzins in zuiverheid of nauwkeurigheid meten mag; dit alles verheft dezen arbeid van Haringhouk tot een offer aan de schimmen des dichters, dat meer waarde alleen heeft, dan de beuoëijingen der overige vereerders van Gijsbert met elkander.”

Halbertsma schreef 70 jaren geleden eene: „Hulde aan *Gysbert Japiks*”, een gekcnkteeken werd toen opgericht in de St. Martini-kerk te Bolsward, waarin het borstbeeld van den grooten dichter prijkt.

1) Zie Hulde enz. bl. 381 en 382.

Zelfs het graf van *Samuel Haringhouk* is niet bekend, in geen lijkgesteente is zijn naam, zoover ik weet, vereeuwigd.

Toch heb ik gemeend een plicht der dankbaarheid te vervullen, door in deze kleine schets u *Samuel Haringhouk* voor te stellen als „een man van beteekenis in Bolsward” en niet voor Bolsward alleen.

Hij zocht zijne eere niet, hij zal het wel geweest zijn, die *Franciscus Junius* 1) uit Engeland overreedde om eenigen tijd in *Bolsward* te komen toeven, ten einde uit *Gysbert Jacobs* mond de kennis der Friesche taal op te doen. Hij was het die aan *Jacobs* het eerst den weg des roems bereidde. Daarom verdient hij het dat zijn naam, vooral ook in dit Genootschap, met eere wordt genoemd.

Hij was het die begreep, dat tegenover de wufte letterkunde die uit Frankrijk in ons land al te gereeden aftrek vond, tegenover het Godgeleerd twistgeschrijf, door een deel des volks geliefd of althans gezocht, naast de oplevende Nederlandsche letterkunde op meer wereldsch gebied, ook het gezonde voedsel van het ware brood des levens, van eigen bodem of uit den vreemde, den volke kon worden aangeboden.

Terwijl een *Vondel* e. a. soms naar een uitgever zoeken moesten, stelde hij zijne persen voor dit schoone doel onophoudelijk beschikbaar, hij doorploegde het nog in vele opzichten onontgonnen veld onzer zoo schoone moedertaal, om, in vereeniging met anderen, in juiste woorden de ernstige gedachten te kleeden en hij verdient daarom evenzeer dat ook door Nederland zijn naam en werk gekend, geëerd en gewaardeerd worden, wat tot heden nog niet is geschied.

Halbertsma heeft *Gysbert Jacobs* der vergetelheid ontrukkt; *Eekhoff* heeft getracht *Starter*, die een kwart eeuw

1) Zie: „Hulde aan *Gysbert Japiks*” 1e stuk bl. 22.

vóór Haringhouk zich eenige jaren in Nederland en Friesland vooral, verdienstelijk gemaakt heeft, verdedigd tegen in zijn oog miskenning en onverdienden blaam. „Den geestigen, soet-vloeiende ende sin-rycken Frieschen Poëet” van „*de Friesche Lusthof*”, heeft hij als minnedichter in eere willen herstellen, al is hij hierin slechts ten deele geslaagd.

Moge het mij gelukt zijn in *Samuel Haringhouk* een man geschetst te hebben, die om zijn vromen zin, zijn helder hoofd, zijn verbazende werkzaamheid, als drukker, uitgever, vertaler en taalkundige, de nederige hulde verdient die ik aan zijne nagedachtenis wijd.

Bolsward, 1894.

M. E. VAN DER MEULEN.